

Я. І. МАНДРИК

доктор історичних наук,
професор кафедри суспільних наук
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
ORCID: 0000-0001-6663-4880

РАДЯНСЬКІ УПРАВЛІНЦІ В СЕЛАХ УКРАЇНИ: ЇХ ФОРМУВАННЯ ТА ПІДГОТОВКА В 1930-Х РР. (КОМПАРТІЙНІ ПЕРСОНАЛІЇ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ПРАВДА І ФАЛЬШ)

У статті на основі наукових досліджень та неопублікованих архівних документів, історичних джерел того часу вивчено систему підготовки управлінців, спеціалістів, кадрів середньої ланки в роки масової насильницької колективізації в радянській Україні. Широкомасштабне вторгнення російської федерації на суверенну територію Української держави 24 лютого 2022 року кардинально змінило парадигму національної самосвідомості громадян нашої держави, по-новому постала проблематика наукових досліджень радянського періоду історії України. Радянська влада була встановлена у формі окупаційного режиму зі сторони радянської росії. Такий підхід поширюється, очевидно, і на дослідження системи підготовки управлінців в селах радянської України в 1930-х роках. Так, проведення колективізації компартійними органами було неможливим без забезпечення сільського господарства цими кадрами. Адже знищення приватної власності проводилось примусово, злочинним способом і була необхідна величезна армія різних наглядачів аби процеси колективізації відбулися. Підготовлені управлінські кадри були тими персоналіями, які примусово насаджували абсолютно чужу радянську форму влади в тогочасних селах. Саме вони несуть повну відповідальність за ті злочини, які відбувалися в селах тоді. Час вимагав швидких змін, довготривала підготовка була неможлива і радянське керівництво іде на створення різних короткотермінових курсів, шкіл для підготовки цих кадрів. Така система формування управлінців і спеціалістів сільського господарства давала певні кількісні показники, але якісний бік був різко негативний. Такий розвиток не відповідав інтересам радянської України. Від цих кадрів вимагали певних планових показників, яких необхідно було досягнути будь-якою ціною. Цілком природно, що і сама колективізація, як і армія тих, хто її забезпечував були проведені у 1930-х рр. у формі штурму, незважаючи на жахливі людські жертви голодомору-геноциду 1932-33 рр. Результати такої роботи в селах радянської України не просто гальмували розвиток сільськогосподарського виробництва, а і підірвали його базові принципи розвитку на тривалій період часу.

Ключові слова: колективізація, голова колгоспу, агроном, бригадир, спеціаліст із тваринництва, агротехнік, управлінці середньої ланки.

YA. I. MANDRYK

Doctor of Historical Sciences,
Professor at the Department of Social Sciences
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
ORCID: 0000-0001-6663-4880

SOVIET MANAGERS IN THE VILLAGES OF UKRAINE: THEIR FORMATION AND TRAINING IN THE 1930S (COMPARTMENT PERSONNEL OF THE RECENT UKRAINIAN HISTORY: TRUTH AND FALSE)

Based on scientific research and unpublished archival documents, historical sources of that time, the article examines the system of training managers, specialists, and middle-level personnel during the years of mass forcible collectivization in Soviet Ukraine. The large-scale invasion of the Russian Federation on the sovereign territory of the Ukrainian state on February 24, 2022 radically changed the paradigm of national self-awareness of the citizens of our state, and the issue of scientific research of the Soviet period of the history of Ukraine appeared in a new way. Soviet power was established in the form of an occupation regime from the side of Soviet Russia. Such an approach extends, obviously, to the study of the system of training managers in the villages of Soviet Ukraine in the 1930s. Thus, collectivization by Communist Party bodies was impossible without the provision of agriculture by these cadres. After all, the destruction of private property was carried out by force, in a criminal way, and a huge army of various supervisors was necessary for the collectivization processes to take place. Trained management personnel were those personalities who forcibly planted a completely foreign Soviet form of power in the villages of that time. They bear full responsibility for the crimes that occurred in the villages at that time. Time required rapid changes, long-term training was impossible, and the Soviet leadership is going to create various short-term courses and schools for training these personnel. This system of training managers and agricultural specialists gave certain quantitative indicators, but the qualitative side was sharply negative. Such a development did not correspond to the interests of Soviet Ukraine. Certain planned indicators were required from

these personnel, which had to be achieved at any cost. It is quite natural that collectivization itself, as well as the army of those who provided it, were carried out in the 1930s in the form of an assault, despite the terrible human casualties of the famine-genocide of 1932-33. The results of such work in the villages of Soviet Ukraine were not simply inhibited the development of agricultural production, and undermined its basic principles of development for a long period of time.

Key words: *collectivization, collective farm head, agronomist, foreman, animal husbandry specialist,*

Постановка проблеми

Колективізація вимагала керівних кадрів, спеціалістів сільського господарства, кадрів середньої ланки: бригадирів, спеціалістів тваринницьких ферм. Причому, їх підготовку необхідно було здійснювати форсованими темпами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблеми підготовки керівних кадрів та спеціалістів сільського господарства у роки колективізації в радянській Україні знайшли своє відображення у дослідженнях С. Кульчицького, В. Марочка, Л. Гриневич, Л. Новохатька, С. Білокона, Ю. Шаповала, автора даної публікації та інших сучасних науковців. Окремі питання цієї проблематики проаналізовано у наукових працях учених української діаспори та деяких зарубіжних авторів. Перш за все – це дослідження К. Кононенка, І. Майстренка, Є. Пастернака, П. Голубенка, К. Костюка, Р. Конквеста, Д. Мейса та ін.

Результати цієї підготовки та діяльність в радянських управлінців у селах України у довоєнний період яскраво та реалістично відображено у літературних творах М. Стельмаха, А. Головка, Ю. Яновського, О. Вишні (П. Губенка), П. Панча, М. Хвильового та ряду інших радянських письменників.

Формування мети дослідження

Однак, зазначена наукова проблематика не знайшла глибокого комплексного аналізу в цих дослідженнях та літературних творах.

Беручи до уваги вищесказане, необхідно підкреслити актуальність теми цього дослідження, потребу її глибокого вивчення.

Опираючись на неопубліковані архівні документи, автор поставив за мету розкрити цю проблему.

Викладення основного матеріалу дослідження

Наприкінці 20-х років розпочався період у нашій історії, пов'язаний із великими втратами, грубими помилками, страшними жертвами, і це не дивлячись на героїчну працю простого народу. Розпочалася масова колективізація, яка супроводжувалась небаченою ломкою селянських господарств, традицій сільського життя, ліквідацією сільського господаря. На зміну індивідуальним господарствам і кооперації приходять колгосп, який фактично стає державною організацією. Колективізація, будучи значним кроком назад у порівнянні з кооперацією, все-таки, відкривала можливість перед сільськогосподарським виробництвом ширше використовувати машинну техніку, полегшити працю селянина, що могло вплинути на культуру села.

Запровадження машинної техніки вимагало збільшення числа трактористів, комбайнерів, шоферів, слюсарів та інших спеціалістів масових професій. Так у 1930 році на селі в Україні комбайнів налічувались одиниці, а в 1932 році їх уже було 1800 [1, с. 340], тому треба було готувати комбайнерів, механіків комбайнів тощо.

Звичайно, що велике сільськогосподарське виробництво не могло обійтися без керівних кадрів, спеціалістів сільського господарства, кадрів середньої ланки, бригадирів тракторних і польових бригад, спеціалістів тваринницьких ферм. Основною формою обслуговування сільського господарства в 1926–1927 роках були агрономічні ділянки. На одну з них припадала територія радіусом 35 км, на яких знаходились в середньому понад 82 поселення і понад 4000 селянських господарств. На одного агронома припадало в середньому 25–30 колгоспів і приблизно стільки ж більш простіших сільськогосподарських об'єднань, які володіли 20,6 тис. десятин землі. У 1928 році було обстежено 18 колгоспів і ТСОЗів Лубенської, Зінов'ївської, Мелітопольської округів. Ні в одному господарстві не було свого агронома. Гостро не вистачало спеціалістів з обліку. Із перевірених господарств вони були виявлені тільки в 4-х. Про якихось інших спеціалістів і мови не могло бути [2, с. 13].

Так були забезпечені кадрами господарства, створені ще в першій половині 20-х років. У багатьох із них голови колгоспів і ТСОЗів працювали на громадських засадах, не розуміли фінансової справи [3, арк. 45].

Всього в 1928 році в республіці працювало 604 районні агрономи, 260 осіб окружного агроперсоналу, 200 райколективізаторів, 330 спеціалістів з полеводства, 230 спеціалістів з тваринництва, 240 спеціалістів з інтенсивного вирощування, 102 агротехніки [4, арк. 15]. Майже 40% агрономів по своєму соціальному походженню належали до дворян, духовенства, заможних селян. Тільки 7,5% агрономів, 12,2% землевпорядників були вихідцями із робітників і бідних селян. Вони особливо страждали низьким рівнем підготовки.

Дуже великою була потреба в організаторах “великого соціалістичного сільського господарства”, адже всі вони обслуговували індивідуальні господарства і не були ознайомлені з роботою колективних господарств. Навіть в радгоспах, де кожному господарству по штату виділялись свої спеціалісти, один спеціаліст сільського господарства припадав на 10 радгоспів [5, с. 19]. За даними НКЗС УСРР на 1928 рік тільки 25–35% голів колгоспів

відповідали своєму призначенню, решту необхідно було замінити на кваліфікованих спеціалістів. (Все-таки цей показник був значно вищим від показників по СРСР в цілому, де 7/6, тільки 18–20% голів колгоспів мали спеціальну освіту) [6, арк. 1]. Низьким був рівень підготовки і серед агрономів. У 1928 році із вищою освітою було 32,9% від їх загальної кількості, із середньою і незакінченою вищою – 44,3%, з початковою освітою і взагалі без освіти – 22,8% [7, арк. 18].

Ось такою була реальна картина забезпеченості сільського господарства спеціалістами. В період підготовки плану першої п'ятирічки рівень їх професіоналізму і культури навіть не були відомі.

Після ряду запитів у ВРНГ в інші наркомати УСРР НКО республіки отримав нарешті орієнтовні дані про потребу сільського господарства в спеціалістах з вищою освітою – 14648 осіб. По профілях вони були розподілені так: агрономів потрібно 2817 осіб, агрономів – полеводів – 2112 осіб, зоотехніків – 1436 осіб, інтенсивників – 1018 осіб, культуртехніків – 232 осіб тощо [8, с. 302].

Коли цей план проаналізували в ЦК КП(б)У, то виявилось, що він був дуже далекий від реальної дійсності. Були занижені потреби в механізаторах, насінневиках, взагалі були відсутні плани підготовки галузевих агрономів, агрономів сировинних культур тощо. Тому на 11 з'їзді КП(б)У (червень 1930 року) ЦК партії навів дані в потребах спеціалістів сільського господарства України, які відрізнялись від розробок НКО республіки. Було визначено необхідність у спеціалістах з вищою освітою в 39 тис. осіб, а з спеціальною освітою – 68 тис. Вузи УСРР могли покрити ці потреби на 50%, а технікуми – на 62–68% [9, с. 302].

Переглянувши план НКО України, ЦК КП(б)У його ліквідував і в 1931 р. були введені плани ЦК партії.

У період НЕПУ проблема кадрів для села вирішувалась двома шляхами:

- залучали старих спеціалістів;
- готували нових – з робітників і селян.

Головним в 20-і роки був перший шлях.

З початком масової колективізації, який співпадав з періодом першої п'ятирічки, такий спосіб забезпечення сільського господарства спеціалістами був уже застарілим, їх не вистачало.

Партійне та радянське керівництво приступили до вирішення проблеми сільськогосподарських кадрів тими ж методами, які використовували і при проведенні масової колективізації. На листопадовому (1929 р.) пленумі ЦК ВКП(б) було прийнято спеціальну резолюцію “Про сільське господарство України і про роботу на селі”. В ній говорилося: “Для підготовки кадрів керівних працівників для колгоспів і радгоспів необхідно розширити у цьому році існуючі курси, із залученням на ці курси активу з промислових робітників колгоспів і сільськогосподарських робітників. Необхідно також посилити висування та підготовку організаторів і працівників для колективів радгоспів, керівників тракторних загонів, завідувачів машинними прокатними пунктами. Щодо підготовки агротехнічного персоналу, ЦК КП(б)У повинен так перебудувати роботу сільськогосподарських вузів і технікумів України, щоб готувати в них спеціалістів, які здатні будувати “велике громадське сільськогосподарське виробництво” [10].

За постановою ЦК у 1929 році на навчання було мобілізовано 1100 робітників-комуністів, з яких майже 1/5 частину було послано в сільськогосподарські вузи [11, с. 137]. Цього ж року ЦВК СРСР приймає рішення про збільшення коштів на вищу освіту, в інститутах стипендіями забезпечувалися 70% студентів, в технікумах – 50%. Підвищено зарплату професорсько-викладацькому складу цих вузів [12, с. 137].

Однак, молодь була не готова до вступу у вузи. У 1929 році до Харківського сільськогосподарського інституту на 240 місць було подано тільки 173 заяви, до зоотехнічного інституту на 120 вакансій – всього 28 заяв [13].

Деяко покращили ситуацію в сільськогосподарських вузах УСРР робітничі факультети (робфаки) із підготовки до вступу в інститут. Так, при наборі 200 осіб у Київський гідромеліоративний інститут в 1933 році було прийнято 166 робфаківців, із них – 46 колгоспників. За допомогою робфаку в Київський агроінженерний інститут цукрової промисловості в 1932 році із 200 осіб було зараховано 96 колгоспників [14] тощо.

За роки першої п'ятирічки значно розширилась мережа сільськогосподарських вузів і технікумів. Якщо в 1929 році в Україні було 8 таких інститутів, 17 технікумів, в яких разом навчалися 8,8 тис. студентів, то на початок 1933 року вже був 21 інститут, де навчалися 17,6 тис. студентів і 208 технікумів – 30 тис. студентів [15, арк. 30].

Прийом учнів у сільськогосподарські інститути за цей час зріс майже в 3 рази, контингент студентів у них – більше ніж у 2 рази. Змінюється соціальний склад студентів вузів і учнів технікумів. Так, якщо у 1929 році діти селян складали у вузах 27,7%, в технікумах – 32,7%, то в 1938 році діти робітників і колгоспників вже становили в вузах понад 40% [16, с. 57]. Ці 40% – загальний показник. Ним прикриті наступні процеси. Із завершенням масової колективізації сільські жителі були перетворені в новітніх кріпаків. Тепер вирватись із села було дуже складно (відсутність паспортів). Тільки деяким батькам вдавалося влаштувати своїх дітей на навчання в місто, тоді вони могли врятуватись від колгоспів, отримавши паспорти. Тому на кінець 30-х років серед студентів вузів із цих 40% більшість становили діти робітників, кількість селян скоротилась, порівняно з кінцем 20-х років [17, с. 114]. Щоб приховати цю тенденцію, офіційна статистика і дає кількість студентів, вихідців із селян і робітників, в сукупності.

Зростання мережі сільськогосподарських вузів і технікумів, однак, не означало покращання їх матеріального обладнання, умов навчання студентів. В 1929/30 н.р. гуртожитками було забезпечено всього 42% студентів. Деякі

приміщення не були пристосовані під гуртожитки. Наприклад, в Києві студенти проживали у бараках колишніх військовополонених, в пожежних бараках. Важкі умови проживання, погане харчування посилювали незадоволення студентів. Зростає їх агресивність, збільшується потік скарг, зокрема, в Київський міськвиконком. Студенти розпочинають саботаж занять, влаштовують скандали з керівництвом вузів і факультетів. Так, масові виступи студентів мали місце в серпні-вересні 1930 року в Харківському ветеринарному інституті [18, с. 49].

Такий розвиток подій змусив ЦК КП(б)У створити спеціальну комісію стосовно перевірки навчальної бази вузів України. Комісія прийшла до висновку, що багато з них є дуже слабкими і маломісними. Були виявлені факти, коли лабораторія вузу була розміщена в колишньому курнику, а гуртожиток в колишній лазні [19, с. 87].

Матеріали комісії були розглянуті в НКО республіки, який у вересні 1929 року приймає постанову “Про вищу середню сільськогосподарську освіту”. Було відмічено той факт, що ні в кількісному, ні в якісному відношенні підготовка кадрів вищої кваліфікації не відповідає ще перспективам розгортання та реконструкції народного господарства. Особлива увага зверталась на посилення підготовки спеціалістів для великих механізованих господарств. Були ліквідовані всі факультети організації дрібного селянського господарства, організовувались замість них факультети великих усуспільнених радянських господарств [20, арк. 66].

У листопаді 1931 року в НКЗС України відбулася нарада з питань підготовки сільськогосподарських кадрів у технікумах. На ній було відмічено, що основна частина сільськогосподарських технікумів не забезпечена навчальними програмами, а якщо є ці програми, то тільки з основних дисциплін. Зокрема, жодних навчальних програм не було в Черкаському технікумі ветеринарії, Криворізькому технікумі великої рогатої худоби, Зінов'ївському, Звенигородському сільськогосподарських технікумах тощо. Слабо була поставлена методична робота, дуже болюче питання – забезпечення підручниками. На цій нараді вперше в країні було вирішено оцінювати знання студентів по п'ятибальній системі. Піднято роль викладача, як персонального керівника підготовки студентів [21, арк. 19].

Важливі зміни відбувалися в ці роки в системі сільськогосподарської освіти України. В СРСР в той час наростала посиленна централізація всього життя народу, в тому числі, освіти. Це відбилося і на сільськогосподарській освіті. Ще липневий (1928 рік) пленум ЦК ВКП(б) запропонував “приступити з 1928/29 н.р. до уніфікації системи технічної освіти в СРСР”. 11 вересня 1930 року ЦВК і РНК СРСР приймають відповідну постанову [22, с. 108]. В країні вводилася єдина система індустріально-технічної освіти, єдині типи навчальних закладів. У 1933 році для керівництва вищою технічною освітою в СРСР був створений Комітет з вищої технічної школи при ЦВК, а в 1936 році – Всесоюзний комітет з вищої школи при РНК СРСР. На нього покладалося керівництво всіма вищими навчальними закладами незалежно від їх відомчої належності (за винятком художніх і військових).

Однак, вузи і технікуми України не справлялися з підготовкою керівних кадрів для села. Потреби за заявками господарств у спеціалістах сільського господарства в 1929 році складали 10865 осіб. Вузи могли випустити тільки 4960 спеціалістів (46%) необхідної кількості.

Спеціалістів середньої ланки потрібно було 18000 осіб, технікуми могли випустити 14781 спеціалістів (82 %) [23, арк. 2].

Одна із основних причин була в тому, що в 1929 році, не закінчивши навчання, вибували із сільгоспінститутів із 100 осіб – 26, така ж картина була і в технікумах. Вчасно навчання закінчували в сільгоспінститутах тільки 23% студентів. Становище із випуском спеціалістів сільського господарства не змінилось до кінця першої п'ятирічки. У 1933 р. план випуску кадрів вищої кваліфікації було виконано на 3,5% (план був 1095 осіб, а випущено – 35) [24, арк. 9]. Відсоток відсіву, як свідчить статистика, був величезним. НКО УСРР вважав нормальним явищем в ті роки відсів студентів за час навчання понад 70% від загального їх числа [25, арк. 70].

Причина такого явища була у важкому матеріальному становищі більшості студентів України.

Крім того, у вузах і технікумах в роки першої п'ятирічки дуже активно працювала сталінська репресивна машина. Команда була дана компартійним керівництвом країни ще в 1929 р. Цього року, виступаючи на Першій Всесоюзній нараді працівників вищої школи, В. Молотов наголосив: “В 1929 р. питання про вищу освіту стало перед нами як одне із важливих політичних завдань. Тоді виявилось з особливою силою, яка ще слабка радянська країна технічними кадрами, як ще живучий буржуазний вплив, як розгорнута робота іноземної агентури серед старих спеціалістів і студентів...” [26, с. 70].

У кінці 1920-х на початку 1930-х рр. пройшли масові чистки викладацького і студентського складів Київського зоотехнічного інституту, Київського сільськогосподарського інституту та інших вузів. Наприклад, суть злочину репресованих у Київському сільськогосподарському інституті викладачів К. Веселовського та М. Войгана полягала в тому, що вони при викладанні дисциплін ігнорували рішення партії стосовно колективізації, зовсім не готували студентів до її проведення. В цьому інституті був репресований ректор В. Мазуркевич, інші викладачі.

У 1932 р. НКЗС УСРР розробляє спеціальну інструкцію “Виробничий профіль техніка”, в якій в якості обов'язкових були вказані такі вимоги до спеціалістів: “...викривати та рішуче боротися з правими і лівими опортуністами, контрреволюційними троцькістами, гнилими лібералами, боротися з капіталістичними, ідеалістичними та всіма ін. ворожими марксизму-ленінізму теоріями. Викривати та рішуче боротися зі шкідливими

теоріями М. Кондратьєва, О. Чайнова, М. Макарова” [27] (відомі вчені-економісти, прихильники кооперативного руху). Слово в слово ці вимоги були повторені в інструкції стосовно підготовки інженерів [28], яка була розроблена НКЗС УСРР того ж таки 1932 р.

У ці роки в Україні йшла боротьба проти послідовників О. Чайнова – М. Філіповського, В. Бухановського та інших. З Одеського сільськогосподарського інституту було вигнано професора М. Балашова. В Харківському сільськогосподарському інституті був заарештований професор Х. Левицький, в Київському кооперативному інституті – професор М. Пажітков тощо. Була знищена не лише школа О. Чайнова, а й група Л. Крицмана, яка займала протилежні їй позиції, їх називали “Аграрними марксистами” [29, арк. 34]. Всього було репресовано понад 120 осіб [30, арк. 90].

Масова ідеологічна обробка студентів приносила результати. Зокрема, основна маса студентів сільськогосподарських вузів України підтримала вирок під час процесу над СВУ. Були серед них і такі, які вважали ці рішення надто м’якими, вимагали вищої міри покарання [31, арк. 98]. Однак тотальна політизація навчального процесу в сільськогосподарських вузах, винищення найбільш прогресивних і обдарованих викладачів негативно відбилося на рівні підготовки спеціалістів. Посилено відбувалася “радянська” нових кадрів вищої кваліфікації. Все це проходило за рахунок їх професіоналізму, загальнокультурної підготовки. Для радянського керівництва головним у підготовці сільськогосподарських спеціалістів була не їх професійна готовність, а ідеологічне, політичне загартування. В руслі загальної боротьби проти “куркульства” розпочинається масове виключення студентів із сільськогосподарських вузів. У 1930 р. секретаріат ЦК КП(б)У приймає спеціальну постанову “Про дітей куркулів у початковій, середній і вищій школі” (про неї вже йшла мова). Було сказано: “дітей куркулів до вищої школи не приймати. Всіх, хто приховав своє походження, виключати” [32, арк. 10].

Одночасно в вузах діяла інструкція, згідно якої всі вступники були розділені на 4 категорії: робітники, селяни, службовці та кустарі. Для членів ВКП(б) та кандидатів у члени партії, дітей робітників, наймитів, сільської бідноти робився виняток при прийомі до вузу: їх дозволялось зарахувати на навчання при нездачі 1-2-ох не основних для даного вузу предметів, коли загальна академічна підготовка гарантувала нормальне навчання цього абітурієнта. Крім того, члени і кандидати у члени партії приймалися у вузи поза нормою, встановленою для кожної соціальної групи, а членам ВЛКСМ надавали перевагу в межах даної соціальної групи.

Норми набору в сільськогосподарські вузи були встановлені наступні: робітників – 29% від загальної кількості зарахованих, селян – 60%, службовців – 9%; до сільськогосподарських технікумів, відповідно, 20%, 70%, 8% [33, арк. 71].

Запроваджувалася плата за складання екзаменів у таких розмірах: робітники від заробітку 60-100 крб. – 1 крб., службовці – 3 крб., кустарі – 5 крб., від заробітку 100-150 крб. – відповідно 2 крб, 5 крб. 10 крб. Для селян, які сплачували податки в обсязі 15-50 крб., встановлювався розмір оплати 1 крб.; від 50 до 100 крб. – 2 крб.; 100-300 крб. – 5 крб.; 300 і більше – 10 крб [34, арк. 74].

Наприкінці 1920-го – на початку 1930-го рр. у республіці важлива роль відводилась підготовці кадрів для національних районів із місцевого населення. На закінчення першої п’ятирічки в Україні нараховувалося 18 сільськогосподарських технікумів для національних меншин, де навчалися 1430 студентів, серед них: німецьких технікумів – 5 (360 студентів), єврейських – 5 (320 осіб), 3 польських (230 осіб), 2 російських (127 осіб); а також – 1 єврейський та 1 молдавський сільськогосподарські інститути на 140 студентів кожний. Працювали 6 єврейських відділів при загальних сільськогосподарських технікумах [35, с. 131].

Однак вже у другій половині 1930-х рр. національні професійні заклади, в тому числі сільськогосподарські, були оголошені осередками розповсюдження націоналізму і закриті.

Для покращення підготовки спеціалістів вищої кваліфікації для сільського господарства певне значення мало рішення від 21 вересня 1932 р про реорганізацію комуністичних вузів у вищі комуністичні сільськогосподарські школи (ВКСГШ). Ці школи приймали комуністів і безпартійних, які мали певний стаж керівної роботи. ВКСГШ мали завдання готувати кваліфікованих керівних працівників для колгоспів, МТС, радгоспів і районних партійно-радянських організацій, які мали би поруч із широким політичним розвитком достатні сільськогосподарські знання. 30% випускників цих шкіл направлялися на роботу в колгоспи, а 70% – у МТС і радгоспи.

За роки першої п’ятирічки ВКСГШ підготували 417 керівних спеціалістів сільського господарства. Але це була дуже обмежена кількість, причому в колгоспи з них потрапила (і то чи потрапила?) всього третина.

Безпосередньо для колгоспів готували керівні кадри (голів колгоспів, бригадирів тощо) вищі колгоспні школи (ВКШ), створені в 1930 р. Термін навчання в них складав один рік. В Україні в 1931 р. їх працювало 7, а в наступному – вже 19. Як правило, ВКШ розміщувались у містах і райцентрах, де для них була матеріальна база. Наприклад, Київська ВКШ проводила заняття із спеціальних предметів у лабораторіях і кабінетах сільськогосподарського Інституту, залучаючи до навчального процесу працівників цього вузу.

ВКШ готували для колгоспного виробництва спеціалістів середньої кваліфікації. Так Червоногородська школа готувала організаторів-тваринників для колгоспів, Кам’янець-Подільська – організаторів-птахівників тощо.

У 1931-32 н.р. ВКШ України мали склад слухачів, який демонструє, що у них переважав сільський актив. Серед слухачів було багато голів колгоспів, які підвищували тут свою кваліфікацію, переважали члени КП(б)У та комсомольці.

Навчальні плани ВКШ передбачали 1258 год., з яких 68% відводилося на спеціалізацію, вивчення однієї з галузей колгоспного виробництва і планування, а також на виробничу практику. Один із початківців колгоспного будівництва в Україні Ф. Дубковецький писав: “Школа дала мені багато. Я систематизував свої поспіхом напхані знання з агрономії, зоотехніки, підкувався політично” [36, с. 37]. ВКШ закінчили багато організаторів колгоспів республіки в 1930-х рр. – Я. Дробот, М. Чуєнко та ін.

У 1931 р. почали створюватись районні колгоспні школи (РКШ), де готували в основному голів колгоспів і рахівників. Термін навчання в них складав 3-4 місяці. Для підготовки завідувачів колгоспних тваринницьких ферм створюються міжрайонні колгоспні школи (МК), аналогічні РКШ. В 1933 р. вони були ліквідовані, а термін навчання в РКШ збільшено до 6 місяців, потім – до 1 року. З 1933 р. в них стали готувати і завфермами, а з 1934 р. – бригадирів. Давали ці школи як спеціальні, так і загальноосвітні знання. Розширюється сітка РКШ. Так у Вінницькій області за планом на 1932-1933 рр. передбачалось створити 15 шкіл з контингентом у 900 осіб, в 1933-1934 рр. тут працювали вже 48 РКШ, які випустили 5130 слухачів, в тому числі:

бригадирів-полеводів – у 1933 р. 1200 осіб;

у 1934 р. 17231 особу;

бригадирів-тваринників, відповідно, – 750 1451 особу [37, арк. 24].

Серйозну школу перевірки своїх ділових і моральних якостей, як керівники колгоспів і радгоспів, пройшли випускники цих шкіл у страшні 1932 1933 рр. Ми можемо зараз говорити, що багато з них стали справжніми керівниками. Так у с. Великий Хутір на Черкащині в колгоспі, де головував Я. Дробот, голоду практично не було. Як селянам вдавалося ховати хліб, досі невідомо. Колгосп виділяв кожній дитині хліб та молоко. Підгодовували тих, хто приходив із сусідніх сіл. У цьому ж селі жив бригадир колгоспу І. Козоріз. Він ходив по селах і допомагав людям, взяв на утримання чужих одинадцять дітей, хоча в хаті було шість своїх. Про цей подвиг знали люди, але мовчали. Я. Дробот пережив 1937 р. Тільки в 1941 р. німці його вбили. До цих пір жителі села свято бережуть пам'ять про цих людей [38].

У с. Михайлівка Сумської області голова колгоспу М. Чуєнко зібрав селян і заявив, що не буде віддавати зерно без згоди тих, хто його виростив. За такий бунт М. Чуєнко був розстріляний, 67 осіб було арештовано. Офіційна преса стала нарікати на колгоспи, які “розподіляють все зерно, весь урожай серед місцевого населення” [39]. Наприклад, у Харківській області багато колгоспів приховували справжню врожайність, з метою роздати голодним селянам. Так у колгоспі “Серп і молот” Балаклійського району управління колгоспу показало зменшену врожайність. Те саме зробили в колгоспах “Червоний січень” цього району, “Переможець” – Сахновіщанського району [40] тощо. Всього спеціальна комісія обкому Компартії (більшовиків) України виявила в липні 1933 р. таких 7 господарств, де голови правлінь були розстріляні.

Були спроби з боку НКЗС республіки з 1930 р. розгорнути курси прискореної підготовки спеціалістів сільського господарства вищої та середньої кваліфікацій при вузах і технікумах. Особи зараховувались на навчання згідно направлення сільськогосподарських організацій, і тому після його закінчення повертались назад. Навчання було розраховане на 6-7 місяців теоретичної підготовки і 5 місяців – практичної. Через 1,5 року після закінчення курсів з місця роботи курсанта подавалась характеристика, на підставі якої (і рекомендації господарства) спеціальна комісія вузу, при якому працювали курси, присвоювала кваліфікацію і видавала постійне кваліфікаційне свідоцтво. До мережі закладів прискореної підготовки було віднесено 97 технікумів і 21 інститут.

Перші практичні заходи щодо реалізації плану підготовки спеціалістів показали нездатність сільськогосподарських організацій до комплектування курсантів та їх фінансування. Плани набору курсантів були зірвані. Станом на 1 грудня 1932 р. в системі Укрколгоспцентру було виконано план відрядження курсантів до середніх сільськогосподарських навчальних закладів на 2,5% (замість 11850 осіб направлено 227), до інститутів – на 20% (відповідно 1095 – 25 осіб). За трестами план цей був виконаний, відповідно, на 11,8% і на 19,3% [41].

У липні 1934 р. в УСРР було 26434 колгоспи. Тобто, необхідно було тільки одних голів колгоспів підготувати декілька тисяч осіб, окрім того, десятки тисяч їх заступників, інших спеціалістів.

Тому для підготовки цих кадрів вводиться найбільш швидкоплинна система – курсова. В кінці 1929 р. організаційне бюро ЦК КП(б)У приймає рішення про створення в округах не менше 50 курсів з двомісячним терміном навчання для підготовки 35 тис. голів колгоспів.

Для підготовки керівних колгоспних кадрів в ряді міст республіки-Одесі, Новомосковську, Каховці, Довганівці та ін. – були створені колгоспні університети (так називались курси із ускладненою програмою). Крім того, при робітничих університетах у Кіровограді, Проскурові, Вінниці, Полтаві працювали колгоспні факультети. Одеський університет, сільськогосподарський факультет Кіровоградського університету повинні були готувати

впродовж 2-х років керівників і організаторів колгоспного виробництва. Полтавський, Каховський факультети впродовж 3-6 місяців готували працівників середньої ланки для колгоспів. На початок 1932 р. в Україні вже діяв 41 колгоспний університет, в яких навчалися 11700 осіб.

Курсова система дозволяла швидко готувати спеціалістів, але якість їх підготовки при цьому надзвичайно погіршувалась. На жаль, саме ця система була головною в підготовці кадрів для сільського господарства в довоєнний період.

Висновки

Зазначені статистичні дані показують, що колективізація абсолютно не була підготовлена не тільки матеріально, а й за лінією кадрового забезпечення. Це призводило до того, що розпочалась швидкоплинна і поверхнева їх підготовка. Як свідчать джерела, вона не давала ні глибоких професійних знань, ні загальноосвітньої та й культурної підготовки. Такі керівні кадри в селі довго не затримувались. Постійно відбувалося їх переміщення, високою була плинність. Звичайно, що від керівників колгоспів багато в чому залежав розвиток культури села, а вони дуже мало впливали на неї. Тільки в 1970-і рр. почали розширювати підготовку керівних колгоспних кадрів у вузах і технікумах, і ці спеціалісти стали переважаючими на селі.

Список використаної літератури

1. Слинько І.І. Соціалістична перебудова і технічна реконструкція сільського господарства України, К.: Наукова книга, 1961 С. 304.
2. Борисов Ю.С. Подготовка производственных кадров сельского хозяйства в реконструктивный период. М.: Научная литература, 1960. С 13.
3. Центральний державний архів станів державної влади і органів державного управління (далі ЦДАОДВОДУ), ф. 166, оп. 4, спр. 127, арк. 45.
4. ЦДАОДВОДУ, ф. 2623, оп. 1, спр. 128, арк. 15.
5. Кардашев О.Г. Кадры на селе // Сельскохозяйственная жизнь. 1928. № 14. С. 19.
6. ЦДАОДВОДУ ф. 2623 оп. 1, спр. 17, арк. 1.
7. ЦДАОДВОДУ, ф. 166, оп. 129, спр. 5, арк. 18.
8. XI з'їзд КП(б)У Стеногр. звіт. Х., 1930. С 302.
9. Там же, С 303.
10. Попов М.И. Сельские кадры // Правда. 1929 – 2 ноября.
11. Развитие украинской культуры за роки радянської влади. Х., 1930. С 137.
12. Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства СССР за 1929 г. Х., 1930. С 137.
13. Сербин. В. Навчається нова зміна // Комуніст. 1929. 28 серпня
14. Працює робфак // За кадри. 1932. 16 червня
15. Державний архів Київської області, ф. 5, оп. 20, спр. 40, арк. 30.
16. УРСР в цифрах статистичний довідник. К., 1936. С. 578.
17. Культурне будівництво в Українській РСР. К., 1959.
18. Там же, С 49.
19. Стан перевірки вузів // Більшовик України. 1929. № 17-18. с. 87.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України, (далі ЦДАГО), ф. 1, оп. 20, спр. 99, арк. 66.
21. ЦДАОДВОДУ, ф. 2, оп. 1, спр. 1628, арк 19.
22. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій, пленумів ЦК. К., 1978. Т. 4, С 108.
23. ЦДАОДВОДУ, ф. 2623, оп. 1, спр. 99, арк 2.
24. ЦДАОДВОДУ, ф. 2623, оп. 1, спр. 656, арк. 9.
25. ЦДАОДВОДУ, ф. 2623, оп. 1, спр. 99, арк. 70.
26. Мологов В. За передову науку – К., 1939. – С. 70.
27. Комуніст – 1929 – 10 січня.
28. Комуніст – 1929 – 14 січня.
29. ЦДАОДВОДУ, ф. 5, оп. 1, спр. 1612, арк. 34.
30. ЦДАГО, ф. 1, оп. 20, спр. 3192, арк. 90.
31. ЦДАГО, спр. 3194, арк. 98.
32. ЦДАГО, спр. 3195, арк. 10.
33. ЦДАГО, ф. 1, оп. 328, спр. 3199, арк. 71.
34. ЦДАГО, ф. 1, оп. 1034, спр. 3198, арк. 74.
35. Скрипник М. Перебудовними шляхами. Український історичний журнал. 1989. № 12. С. 131.
36. Дубковецький Ф. На путях к коммунизму. М., 1949. С. 37.
37. ЦДАОДВОДУ, ф. 166, оп. 17, спр. 247, арк. 24.
38. Збережемо пам'ять // Молодь України. 1993. 24 липня.

- 39 Злочин проти влади // Вісті. 1932. 1 жовтня.
 40. Приховують врожай // Комуніст. 1933. 3 січня.
 41. Небезпечні факти // Комуніст. 1933. 6 червня.

References

1. Slynko I.I. (1961) *Sotsialistychna perebudova i tekhnichna rekonstruktsiia silskoho hospodarstva Ukrainy* [Socialist reconstruction and technical reconstruction of agriculture in Ukraine]. Kyiv: Naukova knyha, pp. 304-310.
2. Borisov Yu.S. (1960) *Podgotovka proizvodstvennykh kadrov sel'skogo khozyaystva v rekonstruktivnyy period* [Training of agricultural production personnel in the reconstruction period]. Moskva: Nauchnaya literatura, pp. 13-20.
3. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv staniv derzhavnoi vlady i orhaniv derzhavnoho upravlinnia (dali TsDAODVODU) [Central state archive of states of state power and state administration bodies (hereinafter, TsDAODVODU)], Kyiv, fond (f.) 166, opys (op.) 4, sprava (spr.) 127, arkush (ark.) 45.
4. TsDAODVODU [Central state archive of states of state power and state administration bodies], Kyiv, f. 2623, op. 1, spr. 128, ark. 15.
5. Kardashev O.G. (1928) Kadry na sele [Personnel in the countryside]. *Sel's'kokhozyaystvennaya zhizn'*, no. 14, pp. 19.
6. TsDAODVODU [Central state archive of states of state power and state administration bodies], Kyiv, f. 2623, op. 1, spr. 17, ark. 1.
7. TsDAODVODU [Central state archive of states of state power and state administration bodies], Kyiv, f. 166, op. 129, spr. 5, ark. 18.
8. XI zizd KP(b)U (1930) *Stenohrama zvituv* [11th Congress of the CP(b)U Transcript report], Kharkiv: Partiina literatura, p. 302.
9. XI zizd KP(b)U (1930) *Stenohrama zvituv* [11th Congress of the CP(b)U Transcript report], Kharkiv: Partiina literature, p. 303.
10. Popov M.I. (1929) Sel's'kie kadry [Rural personnel]. *Moskva Moskovskaya Pravda*, no. 2-e noyabrya.
11. Rozvytok ukrainskoi kultury za roky radianskoï vlady (1930) [The development of Ukrainian culture during the years of Soviet power]. Kharkiv, p. 137.
12. Sobranie zakonov i rasporozhazheniy Raboche-Krest'yanskogo pravitel'stva SSSR za 1929 g (1930) [Collection of laws and orders of the Workers' and Peasants' Government of the USSR for 1929], Khar'kov, p. 137.
13. Serbyn. V. (1929) *Navchaietsia nova zmina* [The student has a new shift], Kharkiv Komunist, 28 serpnia.
14. Pratsiue robfak (1932) [The robotics department works], Kharkiv: Za kadry, 16 chervnia.
15. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti [State archive of Kyiv region], f. 5, on. 20, spr. 40, ark. 30.
16. URSR v tsyfrakh statystychnyi dovidnyk (1936) [Ukrainian SSR in numbers statistical guide], Kyiv, p. 578.
17. Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR (1959) [Cultural construction in the Ukrainian SSR], Kyiv, p. 17.
18. Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR (1959) [Cultural construction in the Ukrainian SSR], Kyiv, p. 49.
19. Stan perevirky vuziv (1929) [State of inspection of higher education institutions], Kharkiv: Bilshovyk Ukrainy, no. 17-18, p. 87.
20. TsDAHO [The Central State Archive of Public Associations], Kyiv, f. 1, op. 20 spr. 99, ark. 66.
21. TsDAODVODU [Central state archive of states of state power and state administration bodies], Kyiv, f. 2, op. 1, spr. 1628, ark. 19.
22. KPRS v rezoliutsiiah i rishenniakh zizdiv, konferentsii, plenumiv TsK (1978) [CPSU in resolutions and decisions of congresses, conferences, plenums of the Central Committee], Kyiv, vol. 4, p. 108.
23. TsDAODVODU [Central state archive of states of state power and state administration bodies], Kyiv, f. 2623, op. 1, spr. 99, ark. 2.
24. TsDAODVODU [Central state archive of states of state power and state administration bodies], Kyiv, f. 2623, op. 1, spr. 656, ark. 9.
25. TsDAODVODU [Central state archive of states of state power and state administration bodies], Kyiv, f. 2623, op. 1, spr. 99, ark. 70.
26. Molotov V. (1939) *Za peredovu nauku* [For advanced science], Kyiv, p. 70.
27. Komunist (1929) [Communist], Kharkiv, 10 sichnia.
28. Komunist (1929) [Communist], Kharkiv, 14 sichnia.
29. TsDAODVODU [Central state archive of states of state power and state administration bodies], Kyiv, f. 5, op. 1, spr. 1612, ark. 34.
30. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan (dali TsDAHO) [The Central State Archive of Public Associations (hereinafter, TsDAHO)], Kyiv, spr. 3194, ark. 90.
31. TsDAHO [The Central State Archive of Public Associations], Kyiv, spr. 3194, ark. 98.
32. TsDAHO [The Central State Archive of Public Associations], Kyiv, spr. 3194, ark. 10.

33. TsDAHO [The Central State Archive of Public Associations], Kyiv, f. 1, op. 328, spr. 3199, ark. 71.
34. TsDAHO [The Central State Archive of Public Associations], Kyiv, f. 1, op. 1034, spr. 3199, ark. 74.
35. Skrypnyk M. (1989) *Perebudovnymy shliakhamy* [By means of reconstruction], Kyiv: Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, no. 12, p. 131.
36. Dubkovets'kiy F. (1949) *Na putyakh k kommunizmu* [On the way to communism], Moskva, p. 37.
37. TsDAODVODU [Central state archive of states of state power and state administration bodies], Kyiv, f. 166, op. 17, spr. 247, ark. 24.
38. Zberezhemo pamiat (1993) [Let's preserve the memory], Kyiv: Molod Ukrainy, 24 lypnia.
39. Zlochyn proty vlady (1932) [Crime against the government], Kharkiv: Visti, 1 zhovtnia.
40. Prykhovuiut vrozhai (1929) [They hide the harvest], Kharkiv: Komunist, 14 sichnia.
41. Nebezpechni fakty (1933) [Dangerous facts], Kharkiv: Komunist, 6 chervnia.